

XIX. VE XX. YÜZYILLARDA SURIYE'DE AÇILAN PROTESTAN OKULLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. Sebahattin SAMUR*

Batılı ülkelerin Suriye ile olan irtibatları Haçlı savaşlarından beri kesiksiz devam etmiştir. Ancak bunların bölgeye duydukları ilgi dünyanın daha pek çok yerinde olduğu gibi sanayi devrimi ve sömürge edinme ya da dünyayı taksim etme siyâsetine bağlı olarak 19. ve 20. yüzyılda hızla arttı. Bunlar bölgede etkinliklerini artırabilmek ve nüfuzlarını yerleştirmek için buraya çok sayıda Misyoner göndermeye, önceden gelmiş olanları desteklemeye başladılar. Misyonerlerin din adamı olmaları bunlara masum bir görüntü veriyordu. Ayrıca Osmanlı Türkiye'sinin dini hoşgörüsü sayesinde kolayca her türlü faaliyeti yürütme ve kamufle imkanına sahiptiler. Şüphesiz ki kitleler üzerinde etkili olmanın ve insan kazanmanın en başarılı yolu eğitimidir. Bu nedenle bunlar da eğitim alanına yöneldiler. Her kademede pek çok okul açtılar. Bunun yanında insanlara yaklaşmak için iyi bir vesile olan hastaneleri de ihmal etmediler. Bu gelenlerin ana hedeflerinden birisi muhakkak ki her konuda yanlarında yer alacak dindaşlar edinmekti. Yani Müslümanları Hıristiyanlaştırmak, Hıristiyan olanları ise kendi mezheplerine ilhak etmekte (1). Ancak ülkeye gelen misyonerlerin hepsini her ne kadar bu ismi taşımakta iseler de bunları gerçek anlamda misyoner görmek pek büyük bir hata olur. Zira bunlar gerçekten misyoner yani Hıristiyanlığı yaymak amacıyla çalışan kişiler olsalardı bu gayeyi gerçekleştirmek dışında başka bir faaliyete katılmazlardı. Politik ve askeri konularla ilgilenmez sadece insanları kazanmak ve arzu ettikleri yola yöneltmekle meşgul olurlardı. Halbuki bunlar, tam aksine, kendilerini gönderen ya da destekleyen ülkenin hesabına birçok politik faaliyetlere katılmış askeri ve ekonomik konularda raporlar hazırlayarak ülkelere göndermişlerdi (2). Daha açık bir ifadeyle bunlar temsil ettikleri ülke tarafından gizli maksatlarla buraya gönderilmiş ajanlardı (3).

(*) E. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Batılı ülkelerden her birisi bir veya birkaç misyoner cemiye-tini her zaman ve her vasıtaya baş vurarak desteklemekteydi. Zi-ra bunların faaliyetleri, kendilerine politik alanda prestij kazan-dırıldığı gibi bölgede nüfuz mücadelesi veren öteki ülkelere ve Os-manlı devletine karşı ciddi bir soğuk savaşı sürdürebilecekleri, nüfuzlarını güçlendiren etkin bir vasıtaydılar (4). Çünkü bunlar, Osmanlı vatandaşlarına bu ülkelerin dilini, tarihini, kültürünü öğretiyor. Ekonomik açıdan reklamını yapıyor ve bu ülkelere gönül-den bağlı bir kuşak yetiştiriyorlardı. Belki, daha doğrusu mu-hakkak, bunların okullarında eğitim görenler ilmi bakımdan ya-rarlanıyorlardı. Fakat gönüleri bu okulları kuran teşkilat ya da onu destekleyen ülkenin yanındaydı. Artık başka bir vatanın ev-ladı gibiydiler. Bir benzetme yapılacak olursa Misyonerler, «hır-sızdılar ama mal hırsız değil çocuk hırsız, insan hırsız, ruhla-rın hırsızıydılar» (5). Ayrıca bunlar çeşitli yollarla, Osmanlı ida-resine karşı problem çıkararak Batılı ülkelerin kendi menfaatleri doğrultusunda, Türkiye'nin işlerine karışabilecekleri bahane-ler hazırlıyorlardı (6).

Suriye'de faaliyet gösteren Misyoner cemiyetlerinin sayısı ol-dukça fazlaydı. Nitekim Kürt Ali, bize bunların sayısının 80'den fazla olduğunu haber vermektedir (7). Bunların faaliyet göster-diği yerler birbirinden kısmen farklı olmakla beraber faaliyet alanları genel olarak eğitim kurumlarında yoğunlaşmakta idi. Bu nedenle misyonerlerin okul ve çocuk yuvaları açma çalışmala-rı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu ve Suriye'deki valisi İbra-him Paşa'nın ecnebilere karşı toleranslı bir tavır takındığı 1834 yılından itibaren hızla arttı (8). Öyleki 1878 yılına gelindiğinde, yalnızca Beyrut'ta bulunan misyoner okullarındaki öğrenci sayı-sı 10.000 kişiyi geçmişti (9). Bu tarihteki toplam okul sayısını bi-lemiyoruz. Ancak okul sayısının 1890 tarihinde sadece Suriye vi-lâyetinde 150'ye ulaştığını bize Suriye vilayeti ile ilgili olarak dev-let merkezinde yani İstanbul'da tutulan vilayete gelen evrak defterindeki bir not haber vermektedir: «Milel-i gayr-i müslime tarafından Suriye vilayetinde gerek müceddiden ve gerekse ha-neden tahvilen te'sis ve küşat olunan mekâtibin miktarı 150 ade-de baliğ olduğuna ve cizvit ve protestan mekteplerine etfâl-i gayr-i müslimeyi bilâ ücret kabul ettiklerine ahâlinin akâid-i di-niye ve mezhebiyelerini ihlal ve değiştirmeye çalışmakta oldukla-rına...» denilmektedir (10). Gerçi «milel-i gayr-i müslime» sözü bu okullara gayr-i müslim azınlıkların kurduğu cemaat okulları-nın da dahil olduğu intibahı vermektedir. Ancak böyle de olsa

bu sayı çok fazladır. Zira o dönemde misyoner okullarının büyük kısmı ve Hıristiyan halkın da çoğunluğu, Suriye vilayetinde değil Beyrut vilayeti ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflığında yaşamaktaydılar. Yani bu sayı Suriye vilayetinde 150 olursa, bunların sayısının Cebel-i Lübnan ve Kudüs mutasarrıflıklarıyla Beyrut vilayetinde kat kat fazla olduğunu tahmin zor değildir.

Suriye'de faaliyet gösteren misyoner cemiyetlerinin sayıları çok olmakla birlikte bunlardan katolik ve protestan misyonerlerinin sayıları ve protestan misyonerlerinin sayıları ve etkinlikleri ötekilere oranla daha fazlaydı. Yalnız biz bu makalede isminden anlaşılacağı gibi daha ziyade protestan misyonerlerinin kurduğu okulları ve etkilerini belirlemeye çalışacağız.

PROTESTAN OKULLARI

Suriye'de faaliyet gösteren protestan cemiyetlerinin en etkili seviye bakımından öteki bütün okullardan daha iyi olduğu söylenen ve kurdukları müesseseler günümüze kadar devam eden Prespiterian Kilisesine bağlı misyonerlerin kurduğu aynı adı taşıyan cemiyetti (11). Cemiyetin Suriye'deki faaliyeti oldukça eskilere 1820'lere kadar çıkmaktadır. Bu cemiyet protestan mezhebinden olan birçok ülkeden yardım sağlamakla beraber bunları destekleyen en önemli güç 1810'da kurulan ve aktif bir şekilde faaliyete geçen «American Board of Commisioners for Foreign Missions» adlı misyonerlik örgütüydü. Boston'da kurulan bu örgüt özellikle de 1819'da Türkiye topraklarını programına alınca 1821'den itibaren misyonerlerini buralara göndermeye başlamıştı (12). Belgelere göre bölgede ilk Amerikan okulu da Prespiterianlar tarafından Raşiya kazasında kurulan rüşdiye mektebi olup kuruluş tarihi 1823'tür (13).

Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri daha önce de işaret olunduğu gibi İbrahim Paşa döneminde arttı. Bölgeye gelen Amerikan misyonerleri kurdukları okullarda ihtiyaç duydukları kitap ve diğer yayınları basmak için Malta'da daha önce kurulmuş bulunan matbaayı Beyrut'a taşıdılar. Bölgeye bu yeni gelenler arasında bulunan Eli Smith adındaki misyoner ölünceye kadar (1857) bu matbaanın geliştirilmesi için büyük çaba sarfetti. Smith Kahire ve İstanbul'a giderek buralardaki matbaalarda kullanılan harfleri tetkik etti. Sonra da Leipzig'e gitti. Geliştir-

diği matbaada birçok kitap bastırđı ki bu konuda ona iki alim Nasıf Yazıcı ve Butrus Bustani'nin büyük yardımları oldu. Eli Smith ve eği bu arada Beyrut'ta bir de kız okulu açtılar ki bu Suriye'deki ilk Amerikan kız okuluydu (14).

Kurulan okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Prespiterianlar 1846 yılında Lübnan'da Abeih köyünde bir öğretmen okulu kurdular, Dr. Van Dyck tarafından öğretime açılan bu okulu 1847 yılında aynı yerde kızlar için açılan bir başka öğretmen okulu izledi (15). 1860 yılında Amerikan misyonierlerinin açtıkları okulların sayısı 33'e, buralarda okuyan öğrencilerin sayısı ise 1000'e ulaştı. Bu öğrencilerin 1/5'ni kız öğrenciler teşkil etmekteydi (16).

Amerikan misyonierleri protestanlığın yayılması konusunda Hıristiyan ve Müslüman halk arasında faaliyet gösterirken elbetteki yalnız değillerdi. Bu konuda onlara İngiltere ve Rusya hükümetleri tarafından desteklenen «Churh Missionary Society», London Society for Promoting Christianity Amongts the jews» gibi başka cemiyetlerde yardımcı olmaktadır (17). Hatta bizzat İngiliz hükümeti Havran'da bulunan Dürziler arasında ve Kudüs'te faaliyetlerini yoğunlaştırarak, buralarda İngiltere'nin himayesinde bir protestan cemaati oluşması için çaba harcamaktaydı (18). Bu nedenle de Kudüs'te 1845 yılında bir Anglikan kilisesi kurulmuştu. İngiliz hükümeti nüfuzunu artırmak için, bir taraftan bölgede okullar, kreşler ve kiliseler kurarken öte yandan da, Osmanlı hükümeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak protestanların «millet» statüsü içine dahil edilmeleri konusunda çaba harcıyordu. Nitekim İstanbul'daki İngiliz elçisi Stratford Canning'in, Padişahla yaptığı doğrudan temaslar sonucunda, İngiltere bu isteğini elde etmeye muvaffak oldu. 1850 yılında, protestanlara da «millet» statüsü tanınması Osmanlı hükümetince kabul edildi (19).

Amerikan misyonierleri protestanlara millet statüsü tanınmasından sonra faaliyetlerini daha serbest bir biçimde sürdürmeye başladılar. Kırım savaşı (1856) sonra azınlıklar ve ecnebilere yararına ortaya çıkan yeni şartlar da bunlara yardımcı oldu. 1863 yılında Beyrut'ta «Suriye İncil Koleji» adıyla bir yüksek okul açılmasına teşebbüs ettiler. Okulun kurulması görevini Daniel Bliss üzerine aldı. Bliss, İngiltere ve Amerika'ya giderek okul için gerekli mali desteği sağladı (20). Bliss'in Amerika'dan dön-

mesinden sonra Dr. Van Dyck'in evinde yine Amerikan misyonerlerinden olan Ford Jessup, Harter ve Beyrut Amerikan konsolosu Johnson'un katıldıkları istişari bir toplantı yapıldı. Toplantıda okulun temel hedefleri tesbit edilerek açılmasına karar verildi. Alınan prensip kararına göre burada çalışacak öğretim kadrosunun tamamı misyonerlerden olacaktı (21). Okul 1866 yılında 13 öğretmen ve 16 öğrenci ile öğretime başladı (22). Öğrencilerin okuyacağı başlıca dersler; İngilizce, Fransızca, Latince, Türkçe, Matematik, Geometri, Eski Arap Tarihi, Dinler Tarihi ve İncil çalışmaları olarak belirlenmişti. Müfredatın zamanla değiştiğini herhalde söylemeye gerek yoktur.

Abeih'te bulunan okulları ikinci plana iten Beyrut Suriye İncil Koleji veya şimdiki Beyrut Amerikan Üniversitesi, hızla genişleyerek açılışından 12 yıl sonra yani 1878-1879 öğretim yılında 48 normal, 45 özel öğrenci olmak üzere 93 öğrencinin öğrenim gördüğü bir müessese haline geldi (23). Emsallerine göre daha iyi yetiştirilen bu öğrencilerin yıllık maliyetleri okula 6-7 bin dolara mal olmaktaydı. Masraflar için gerekli para ise Amerika'dan sağlanmaktaydı (24).

Misyonerlerin ana gayelerinin ve tabii ki bu okulları kurmalarının sebeplerine yukarıda işaret olunmuştu. Bu, Zeine Zeine'nin ifadesiyle «Müslümanlar arasında Hıristiyanlığı yaymak ve aynı zamanda Hıristiyanlara kendi mezheplerini kabul ettirmek» idi. Kurdukları okullar her şeyden önce Hıristiyan okuluydu. Buralarda verilen eğitim ve tabii ki bizzat ilim, gayeye ulaşmak için birer vasıta. Nitekim Zeine Zeine bize o günün ileri gelen misyonerlerinden Dr. Gregory Wartabet'ten misyonerlerin düşüncesini ve eğitim kurumlarının hakiki gayelerine hangi vasıta ile ulaşmak istediklerini ifade etmektedir: «Şimdi ben iki vasıttan bahsettim. Hakiki Hıristiyanlık bilgisinin yayılmasında büyük bir vasıta olan İncil ve tıptan. Bunlar iki ayrılmaz arkadaşlardır. Biri diğeri için zaruridir» (25). Dolayısıyla bu okulda yani Suriye İncil Kolejinde öteki misyoner okullarında olduğu gibi öğrenciler yoğun bir Hıristiyanlık telkini altında tutuluyorlardı. Yalnız bu okulun diğer Amerikan okullarından bir farkı vardı. Burada doktor yetiştiriliyordu. Yani burası bir tıp okuluydu. Amerikan okullarının ise diğerlerinden farkı: Bunlar, Lazkiye'de yetişmiş Osmanlı Türkiyesi'nin adliyesinde uzun yıllar görev yapmış bir şahsiyet olan Yusuf el-Hakim'in dediği gibi siyasetten uzak (26), ya da o dönemin önemli bir şahsiyeti olan Reşit Rıza'nın anlat-

tığı gibi bunlar İngiliz siyasetine tabiydiler. Fakat ötekilere oranla daha bağımsız ve gerek dini gerekse siyasi bakımdan kendilerine muhalif olanlara karşı daha toleranslı davranmaktaydılar (27). Biz burada toleransın ölçüsünü göstermesi bakımından Reşit Rıza'nın okul hakkında, burada okuyan Müslüman öğrencilere dayanarak bize naklettiği bazı bilgileri vermek istiyoruz.

Aşağıda anlatılan hususlar Müslüman öğrencilerin şikayetlerini mucip olan şeylerdi :

1— Öğrenciler hergün kiliseye gitmeye ve burada Ahd-i Cedit ve Ahd-i Atik'den (İncil ve Tevrat) bir miktar dinlemek için en az 15-20 dakika kalmaya, her Pazar günü üç kere kiliseye gitmeye ve her seferinde yaklaşık birer buçuk saat kalmaya, ayrıca bahsi geçen okumalardan sonra onların «salat» dedikleri duaya katılmaya mecburdular.

2— Okulda Ermeni öğrenciler için bir Ermeni cemiyeti, Yunanlılar için Yunan cemiyeti, Hıristiyan ve Müslüman Mısırlılar için Mısır cemiyeti (Mısır o zaman İngiliz nüfuzu altındaydı). Hıristiyanlar için yine Hıristiyan Gençler cemiyeti adını taşıyan bir cemiyet ve Yahudiler için bir Yahudi cemiyeti vardı. Halbuki Müslüman öğrenciler, Müslümanların ilerlemesi konusunu araştırarak bir İslam cemiyeti kurmak istemiş ve siyasetle uğraşmaya da dair teminat da vermiş olmalarına rağmen bu istekleri okul idaresince geriye çevrilmişti.

3— Müslüman öğrenciler Mevliit gecesi, gece münasebetiyle toplanmak ve sohbet etmek istedikleri halde bu istekleri de engellenmişti.

4— Okulda bazı hocalar çeşitli münasebetlerle İslam hakkında karalayıcı ve öğrencileri üzen sözler söylemekteydiler (28).

Yine Reşit Rıza'nın anlattıklarına göre, II. Meşrutiyetin ilanını müteakip Müslüman öğrenciler, kiliseye gitmeyi reddetmişlerdi. Öğrenciler Osmanlı yönetiminin anayasal hür bir düzene geçtiğini bu dönemde halâ kendilerinin totaliter baskılarla kiliseye götürülemeyeceklerini ifade ettiler. Bunun üzerine okul idaresi öğrencilere iki seçenek gösterdi. Ya eskiden olduğu gibi kiliseye devam ya da okulu terk. Öğrenciler toplanarak her iki seçeneği de kabul etmemeyi kararlaştırdılar. Ayrıca problemi Türk yetkililerine ilettiler. Mesele başkente aksetti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Amerikan'ın İstanbul büyükelçisi ile görüşerek öğrencilerin kiliseye gitmeye zorlanmaması aksine on-

ların namaz kılablecekleri bir mescidin yapılması gerektiğini belirttiler. Bu, karara bağlanıp İçişleri Bakanlığı aracılığıyla Beyrut idaresine tebliğ edildi. Aynı şeyi konsolosluğu aracılığıyla Büyükelçi de okul idaresine ilettiler. Ancak okulun bir Hıristiyan okulu olduğu, Mesih'in dinini yaymak için Hıristiyanların parasıyla kurulduğu, kiliseye girmeyi ve burada Hıristiyanlık eğitimi almayı kabul etmeyenlerin okula girmemesi gerektiği gibi laflar söylenmeye devam etti (29).

Burada bir başka noktaya daha dikkati çekmek istiyoruz ki okulda bir Ermeni cemiyetinin olduğu haber verilmektedir. Bunlar protestanmıydılar bunu bilemiyoruz. Yalnız şunu kaydetmek gerekir ki Suriye'de 1830'lu yıllarda protestanların sayısı hemen hiç denecek kadar azdı. Halbuki daha sonraki dönemde bu sayının arttığını ve yeni gelenlerin çoğunun da Ermeni olduğunu görmekteyiz. Nitekim Fransız oryantalist Vital Cuinet Suriye vilayeti ile ilgili verdiği istatistikte vilayette yaşayan protestanların sayısını 6.025 kişi olarak vermektedir. (Eserin basım tarihi 1896 olduğuna göre bu rakamlar 1894 veya 1895 yılına ait olmalıdır.). Fakat dikkati çeken bunların hepsi Ermeni olup eski dinlerinde kalanların sayısı ise sadece 1.100 kişi olarak belirtilmiştir (30).

Amerikan misyonerleri «Suriye İncil Koleji»nin açılışından 15 yıl sonra 1881 yılında Sayda'da «Cirad Koleji adıyla ikinci bir yüksek okul kurdular. Okulun kuruluş amacı, İncil Koleji öğrencilerinin köy çevresinden kopmaları nedeniyle köylülerle kontak kurmakta güçlük çekmeleri üzerine, bu eksikliği giderildiği köy çevresine alışık öğrencilerin yetiştirilmesi idi (31).

Amerikan misyonerlerinin Suriye'de açtıkları okulların kesin sayısını şu anda bilemiyoruz. Ancak aşağıda verdiğimiz istatistik herhalde bir fikir verir. Bu istatistik 1897 yılında Suriye vilayetindeki Amerikan okullarının listesini göstermektedir. Listede ilk seviyedeki okullar olmadığı gibi şurasını da göz önüne almak gerekir ki Beyrut vilayeti, Kudüs ve Cebel-i Lübnan muhtasarlıklarında açılan okulların sayısı Suriye vilayetinden daha fazla idi (32).

**SURİYE VİLAYETİNDE AMERİKAN MİSYONERLERİNİN
AÇTIĞI OKULLAR**

Okulun Açıldığı Yer	Okulun Alt Olduğu Millet ve Ruhsat Sahibi	Okulum Derecesi	Açılış Tarihi
Şam Kazası	Amerika - Kissis Yuhanna Gireford	İdadi - Erkek	1847
Şam Kazası	»	İdadi - Kız	1854
Nebek Kazası	»	Rüşdiye	1857
Nebek Kazası	»	Rüşdiye	1857
Nebek Kazası	»	Rüşdiye	1869
Vadiyu'l-Acem Kazası	»	Rüşdiye	1878
Vadiyu'l-Acem Kazası	»	Rüşdiye	1874
Vadiyu'l-Acem Kazası	»	Rüşdiye	1863
Raşiya Kazası	»	Rüşdiye	1863
Raşiya Kazası	»	Rüşdiye	1823
Raşiya Kazası	»	Rüşdiye	1882
Raşiya Kazası	»	Rüşdiye	1875
Hama Sancığı	»	Rüşdiye	1873
Himis Kazası	»	Rüşdiye	

Salnameden aynen alınan bu bilgiler arasında, tabloda görüldüğü gibi okullardaki öğrenciler hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca Rüşdiyelerin kızlar ya da erkeklerden hangileri için olduğu belirtilmemiştir. Karışık olup olmadıkları da belli değildir.

Tabloda diğer protestan misyoner cemiyetlerine ait okullar ve Amerikan misyonerlerine ait ilk okullar gösterilmemiştir. Bu konuda güvenilebilir bir bilgi de elde edilememiştir. Ancak bu, Suriye'de öteki protestan cemiyetlerine ait okulların olmadığı anlamına gelmez. Muhtemelen salnamelerin bu okullar hakkında bilgi vermemesinin sebebi okulların pek çoğunun ruhsatsız olması, açılış için hükümetten izin almamaları ve hükümetin bunu ancak istihbarat birimleri kanalıyla öğrenmiş olması nedeniyledir.

Gerek Amerikan misyonerlerine gerekse başkalarına ait bütün okullar hem mali bakımdan hem de ders programları yönünden Osmanlı idaresinin denetimi dışındaydı. Bunlar ders programlarını aşağı yukarı arzu ettikleri biçimde belirlemekteydiler. Programlar çoğu kere, okulu kuran misyoner cemiyetinin bağlı bulunduğu devletin kendi ülkesindeki ders programının aynıydı. Ya da o ülkenin uygun gördüğü şekildeydi (33).

OKULLARIN OSMANLI TÜRKİYESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hemen baştan şunu belirtmek gerekirkimi misyonerlerin çalışmaları sonucunda Müslümanların Hıristiyanlığı kabul etmeleri gibi bir durum ortaya çıkmadı. Ancak bu faaliyetler, Müslüman çoğunluğun hem ecnebilere, hem de gayr-i müslim komşularına karşı tavırlarını olumsuz yönde etkileyerek onların daha şüpheli ve güvensiz davranmalarına yol açtı (34).

Hıristiyanlara gelince, bunlar misyonerlerin faaliyetlerinden sonra derece etkilenmekteydiler. Şüphesiz bunun birçok sebebi vardı. Önce bunlar da misyonerler de aynı dine mensuptular. Aralarından uzun yıllardan beri süre gelen ve son yıllarda da artan politik, ekonomik ve psikolojik ilişkiler bulunmaktaydı. Sonra Hıristiyanlar, Türk idaresi altında, kendilerini «evlerinde» hissetmiyor, Türklerin devletini devletleri saymıyorlardı. Bu nedenle de Batılı ülkelerin kültürel temsilcisi olan misyonerleri ve bizzat bu ülkeleri kendilerinin birer koruyucusu olarak görüyorlar-

dı (35). Nitekim misyonerlerin faaliyetlerinin etkisiyle Hıristiyanlar arasında mezhep değiştirme hadiseleri çoğaldı. Bir çok Hıristiyan eski mezheplerini ve Kiliselerini terkederek protestan ve katolik mezhepleri gibi misyonerlerin yaymaya çalıştıkları mezheplere girdiler. Bunun sonucu Kiliseler arası rekabet ve anlaşmazlıklar giderek şiddetlendi ve çatışmaya dönüştü (36). Artık bu kiliselere bağlı okulların yetiştirdikleri öğrencileri tahayyül etmek her halde kolaydır. Bu rekabetle ilgili anlatılan şu fıkra oldukça enteresandır:

«Bir gün Amerikalı misyoner Dr. Van Dyck eşeğine binmiş Lübnan köylerinden birisine gitmekteydi. Rastladığı bir köylü ona nereye gitmekte olduğunu sordu. O da köylüye köyü göstererek buraya iki tane okul açmaya gidiyorum diye cevap verdi. Köylü şaşkın bir ifadeyle; bu küçük köyün iki okula ihtiyacı mı var ki? diye sorar. Van Dyck: Van Dyck nereye gitse Cizvit onu takip eder.» diye cevap verir.

Bu fıkra bize rekabetin boyutunun yanı sıra Amerikan misyonerlerinin karşısındaki en güçlü ve en kalabalık misyoner teşkilatının da Katolik Jesuitelerin oluşturduğunu söylemektedir. Gerçek de zaten böyledir. Zaten bunların aralarındaki düşmanlık nedeniyle çıkan aşayışı ihlal olayları da güvenlik birimlerinin başına bir çok gaille açmıştır (38).

Misyonerler arasındaki mücadele onları destekleyen ülkelerin arasındaki rekabet arttıkça daha da şiddetlenmekteydi. Bunların herbirinin öğrencilere telkin ettikleri fikirler birbirinden son derece farklıydı. Dolayısıyla ortaya çıkan insan tipleri de böyleydi (39).

Belirtilen hususların dışında, misyonerlerin telkin ettikleri liberal ve ihtilalci fikirler dolayısıyla, Hıristiyan mezheplerinin bizzat kendi içlerinde eski ve yeni kavgası baş gösterdi. Durum bu noktada da kalmadı. Hıristiyanların hemen hepsi, topluluk olarak hem bu ihtilalci fikirlerin etkisiyle hem de Batılı ülkelerin sağladığı imtiyazlar nedeniyle Müslüman halk ve devlete karşı menfi, uzlaşmaz, düşmanca bir tavır takındılar (40).

Peki bu okulların hiç mi yararı yoktu? Vardı elbette. Fransız ve Amerikan tıp mekteplerinden mezun olan öğrenciler doktordular. Hastaları tedavi etmekteydiler. Ayrıca Amerikan okul-

larında eğitim dili Arapçaydı. Tabii bu durum bir kısım Arap yazarlara göre Arapçanın gelişmesi açısından faydalı oldu. Fakat bu da uzun süre devam etmedi. 1880'den sonra Suriye İncil Kolejinde de eğitim dili Arapça bırakılarak İngilizceye çevrildi.

Osmanlı idaresi, misyoner okullarının, ülke menfaatlerine ve İslam kültürüne verdiği büyük zararın farkındaydı. Ancak Batılı ülkelere tanınan imtiyazlar nedeniyle misyoner okullarının ülkeme faaliyet göstermelerine engel olunamamaktaydı (41). Bununla birlikte Osmanlı idaresi tamamen kendi haline bırakmadı. Bu okulların devlet kontrolü altına alınması ve bunların Osmanlı toplumu üzerindeki yıkıcı etkilerinin askariye indirilmesi çabası içinde oldu. Şüphesiz misyoner okullarına karşı en etkili çare, devlet okullarının yaygınlaştırılmasıydı. Osmanlı idaresi de bunu yaptı. Bu konuda büyük gayret gösterdi. Ayrıca köylere işaretlere gezici vaizler göndererek «etfâl-ı müslimenin merin ulema vasıtasıyla ahaliye tebliğine» çalışıldı. (42). Ancak bütün bunlar yeterli değildi. Çünkü gayr-i müslimler çocuklarını devlet okullarına göndermedikleri gibi kısmen de olsa, Müslümanlar çocuklarını bu ecnebi mekteplerine göndermeye devam ettiler. İdare 1886 yılında Maarif teşkilatında bazı düzenlemeler yaparak, merkez teşkilatına bağlı «mîl-i gayr-i müslime ve ecnebiye» okulları için bir teftiş dairesi kurdu (43). Bu durum, misyoner okulları ve cemaat okulları konusunda Osmanlı devleti hesabına ileri bir adımdı. Fakat baskılar karşısında, Müslüman öğrencilerin kabu ledilse kapısını açan bütün misyoner okullarını kapatma kararı aldı. Fakat baskılar karşısında, Müslüman öğrencilerin kabul edilmemesi şartıyla bu okulların yeniden açılmasına izin verildi. Bir süre sonra bu şart da kaldırıldı (44). Nitekim yukarıda 1909 tarihinde Beyrut Suriye İncil Kolejinde Müslüman öğrencilerin okumakta olduğunu belirtmiştik. Anlaşılan o ki, Osmanlı hükümeti bir takım engeller koyarak mümkün mertebe misyoner okullarının faaliyetlerini kısıtlamaya ve denetlemeye çalışıyordu. Nitekim bir belgede Amerikan başkanı bir takım müşkilatlara işaret ederek «... 1901 senesinde Fransa'ya ve ol vakitten beri, Rusya, Almanya ve İtalya'ya bahş buyurulan aynı teminat ve müsadatın Amerikan tebasına ve Amerikalıların müessesatına da teşmil buyurulmasını...» Padişahın istemektedir (45). Bundan başka Şam'da bir tıp fakültesi kurularak tıbbi bakımdan Beyrut misyoner tıbbiyelerine rekabet edilmeye onların etkileri azaltılmaya çalışıldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Şam Türk tıb-

biyesi Beyrut Fransız tıbbiyesine taşındı. Tabii bu okul kapatıldı. Amerikan tıbbiyesinin son sınıf imtihanları da bu arada Beyrut Türk tıbbiyesi öğretmenleri tarafından yapılmaya başlandı (46).

D İ P N O T L A R :

- (1) Suriye Gelen Defteri, Defter, No: 334, No: 113; Salahi R. Sonyel, «Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçlama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü» **Belleten**, XLIX, (1985), s. 651; İlknur Polat, «Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme» **Belleten**, LII, 1988, s. 203, s. 628-629; M. Halidi ve Ö. Ferruh **İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm**, (Çev: O. Şekerci), İst. 1968, s. 148-149; Zeine, *The Emergence of the Arab Nationalism* Beirut, 1966, s. 46-47;
- (2) Sevim Ünal, «Türk İngiliz Ekonomik İlişkileri», **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ank. 1984, II, 1370; Halidi ve Ferruh, s. 171.
- (3) Halidi ve Ferruh, s. 21-30.
- (4) Halidi ve Ferruh, s. 146, 148-149; Zeine, s. 49.
- (5) Muhammed Kürt Ali, **Hıtatu's-Şam**, I-VIII, Şam, 1925-1928, IV, 81-82; George Antonius, *Yakazatu'l-Arab*, (Arabçaya çev: Nasreddin Esed ve İhsan Abbas), Beyrut, 1962, s. 164-166.
- (6) Mim Kemal Öke, **Siyonizm ve Filistin Sorunu**, İst. 1982, s. 61-62; Sonyel, s. 651.
- (7) Kürt Ali, IV, 80.
- (8) Şemseddin Er-Rufai, **Tarihu's-Sahafeti's-Suriye**, I-II, Kahire, 1969, I, 29-30, Antonius, s. 91.
- (9) Ali Haydar Midhat, **Mithat Paşa**, İst. 1325, s. 209.
- (10) **Suriye Gelen Defter**, Defter No: 344, No: 32.
- (11) Reşit Rıza, **Muhtarat Siyasiye Min Mecelleti'l-Menar** (Mücellet: 12, Cüz: I, s. 16-26, Tarih: 21 Şubat 1909), Neşr, Vecih Kevsarani, Beyrut, 1980, s. 118; Antonius, s. 105-107.
- (12) Polat, s. 629-630.
- (13) **Salname-i Maarif-i Umumiye**, yıl. 1316, s. 1086-1087.
- (14) Polat, s. 647; Rufai, I, 29-30.
- (15) Halidi ve Ferruh, s. 115-116.
- (16) Rufai, I, 36; Zeine, s. 46.
- (17) Seçil Akgün, «Kurtuluş Savaşı Öncesi Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Yaşamına Etkisi», **X. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri**, Ank. 1986, s. 167; Öke, s. 62; Zeine, s. 46.
- (18) Midhat, s. 360; Öke, s. 62.
- (19) Reuven Ben-Eliezer, **Osmanlı Yönetiminde Filistin**, Ank. 1982, (DTCF Basılmamış Doktora Tezi), s. 137.
- (20) Halidi ve Ferruh, s. 117-118.
- (21) Aynı yer.
- (22) Zeine, s. 51-52; K.T. Khairallah, **La Syrie**, Paris, 1912, s. 57-58.
- (23) Zeine, s. 50, 51-52.
- (24) Polat, 629-630; Rufai, I, 36-37.
- (25) Zeine, s. 46-47.
- (26) Yusuf el-Hakim, **Suriye ve'l-Ahdi'l-Osmani**, Beyrut, 1980, s. 103.

- (27) Reşit Rıza, s. 118.
- (28) Reşit Rıza, s. 124-125.
- (29) Reşit Rıza, s. 121-122.
- (30) Vital Cuinet, *Syrie, Liban et Palestine*, Paris, 1896, s. 307.
- (31) Halidi ve Ferruh, s. 136.
- (32) Salname-i Maarif-i Umumiye, yıl, 1316, s. 1086-1087.
- (33) Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi, I-III*, İst. 1987, III, 1044.
- (34) Zeine, s. 47.
- (35) Zeine, s. 41.
- (36) Sonyel, s. 652; Halidi ve Ferruh, s. 171-172; Kürt Ali, IV, 81-82, Zeine, s. 47.
- (37) Tevfik Ali Berav, *el-Arab ve't-Türk fi'l-Ahdi'd-Düsturi el-Osmani 1908-1914*, Kahire, 1960, s. 16.
- (38) Antonius, s. 99.
- (39) Antonius, s. 164-166.
- (40) Midhat, s. 360; Kürt Ali, IV, 80.
- (41) Ergin, III, 810-815.
- (42) Suriye Gelen Defteri, Defter, No: 344, No: 32.
- (43) Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İst. 1980, s. 67.
- (44) Halidi ve Ferruh, s. 149.
- (45) Polat, s. 635.
- (46) A. K. Atasoy, *Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi*, İst. s. 25.